

УДК 1(477)(09)

І. ФРАНКО ПРО РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ДУХОВНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Андрій Наконечний

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-41-50*

Розвиток Галичини в другій половині XIX ст. відбувався в умовах конституційного ладу Австро-Угорської імперії, що створювало значно ліпші можливості для громадянського, суспільно-політичного та національно-духовного піднесення українців, ніж це було можливим у Російській імперії. У Львові 1868 р. було створене товариство "Просвіта", а 1873 р. — "Наукове товариство ім. Шевченка", які перетворилися на ефективний засіб утвердження національної свідомості і духовного розвитку українського народу. Наростання національного руху в Галичині мало великий вплив на взаємини між східними і західними українцями. Зокрема, такі представники Наддніпрянської України, як В. Антонович, Г. Кониський, П. Куліш, а пізніше М. Драгоманов та М. Грушевський першими зрозуміли те, що Галичина здатна відіграти роль П'ємонта, або бази національного відродження та духовного розвитку всієї України.

На цьому ґрунті відбувалось становлення і розвиток національно-патріотичної свідомості І. Франка. Франко належав до кола галицьких провідних діячів, які вказували місцевій інтелігенції шлях на Східну Україну — колыску всіх національних та історичних традицій. Саме він очолив боротьбу за національну і соціальну свідомість українського народу в Галичині в другій половині XIX ст., окреслив можливості і перспективи його духовного розвитку.

У новій добі Україна опинилася, за словами самого Франка, у вкрай важкому стані: без власних шкіл і без виробленої освітньої традиції, без перейнятого освітніми і народолюбними думками духовенства, без популярного і вищого письменства, яке могло б, бодай на перших порах складних часів, задовольняти духовні потреби величезної маси народу, без преси, яка могла б систематично боронити стяг нації, без надії на свідомих репрезентантів краю у законодавчих органах, без міцної опори в масах народу та інтелігенції.

Отже, Франко, зіткнувшись з болючою проблемою духовного розвитку українського народу, зрозумів, що велика історична місія у збудженні, формуванні і розвитку національної свідомості цього народу

належить інтелігенції. Однак чи готова вона на цьому історичному етапі в повному обсязі виконати це історичне завдання?

Не треба забувати, що українська інтелігенція росла, виховувалася і формувалася протягом багатьох сотень років в умовах іноземного поневолення, зазнаючи полонізації, румунізації, мадяризації, а найбільше – русифікації, яка, як добре продумана політика, побудована на терорі, переслідуванні, шантажі, була спрямована на знищення історичної пам'яті українського народу, національної гідності та гордості, на знівечення його духовної сутності та насадження національного нігілізму. Комплекс національної неповноцінності, нехтування рідною мовою, культурою, історією – все це ті чинники, які протягом віків спустошували національну сутність українського народу, визначали зміст його духовної убогості.

Національний нігілізм протягом багатьох років насаджували і підтримували різними засобами і методами. Сумновідомі дії та утиски Петра І, які були спрямовані на ліквідацію української державності, мови, культури, а також наступні офіційні дії російського уряду, що довели українську мову, культуру до крайнього занепаду, зокрема, заборони українського слова Валуєвим 1863 р., Емський указ царя 1876 р., штучно винайдені ярлики “сепаратизм”, “мазепинці” та ін. Усе це робили з метою зламати силу волі народу, знищити сам дух українства.

Тому не дивно, що велику частину інтелігенції просто винищено, інша – з метою врятувати своє фізичне існування – русифікувалася, втрачаючи своє національне обличчя. Була, звісно, і така частина інтелігенції, яка все ж зберігала почуття любові до свого народу, до його національного буття, і намагалася хоч трохи, скільки було моральних і фізичних сил, придбати для своєї національної культури духовні цінності у літературі, мистецтві, науці, врятувати мову, традиції. Проте національний нігілізм, полонізація та русифікація робили свою чорну справу, зводячи духовне буття народу до рівня задоволення примітивних потреб шлунку. Все це було ознакою денационалізації українського народу та його інтелектуального цвіту – національної інтелігенції.

Глибоко усвідомлюючи важливість інтелігенції для духовного розвитку українського народу, Франко писав, що помилки нашого суспільного життя і трагічний стан народу – очевидні, тому всі повинні проїнятися до глибини душі цими проблемами, а “інтелігенція повинна зідентифікуватися, злитися з народом, повинна стати серед нього як його брат, як рівний, як свій, повинна стати робітником, як він, повинна стати для нього і адвокатом, і лікарем, і вчителем, і порадиником, і покажчиком в ділах господарських, і добрим сусідом та помічником у всякій нужді. Інтелігенція повинна жити з народом і між народом не як окрема верства, але як невідлучна часть народу... Вона повинна як та культурна і освітня закваска проїняти весь організм народу і привести його до живішого руху, до

поступового зросту... Всі нові думки, нові ідеї, винаходки людського розуму, все, що прояснює людський світогляд, влегшує людську працю,... все, що йде до світла, вольності і щастя, повинна тота інтелігенція, мов чужоземну, але сильну рослину, пересаджувати сквапно на наше поле, защеплювати пильно в серця і поняття нашого народу” [1, с.148–149].

Водночас Франко з болем і сумом дивився на інтелігенцію, яка виявляє пасивність та вичікування, а деяка частина – ще гірше – навіть чинить відкритий або прихований опір справі піднесення національної свідомості, духовного розвитку та державотворення. Про таку інтелігенцію Франко писав: “Або хіба ж се інтелігенція – ті наші бюрократи, більше кесарські, ніж сам кесар, котрі правду і справедливість уважають ремеслом, а народ вигідним матеріалом для всякого роду експлуатації? Де ж наша інтелігенція? Хто її бачив, хто переконався на ділі в її інтелігентності, в її спосібності до великої служби народної?” [1, с.149–150].

Франко наголошував, що коли народ тривалий час позбавлений державності, він неминуче стане жертвою асиміляції, яка передусім поглинає інтелігенцію, перетворюючи її в погній панівної нації. Мислитель на підставі спостережень та досліджень дійшов висновку, що велика частина інтелігенції взагалі не визнає існування української нації, української літератури, не читає українських книг, задовольняючи свої духовні потреби німецькими та польськими творами, або “прикриває своїми всеросійськими поглядами цілковитий духовний нігілізм” [2, с.10].

Звичайно, Каменяр дуже добре розумів, що трапилося з цими людьми, яких в умовах різних колоніальних режимів протягом століть навчали за методом “батога і пряника”. “Ми, – продовжує Франко, – не думаєм винуватити за те так званих наших інтелігентних людей. Вони не самі своєю волею зробилися такими. Вони витвір виховання, школи, окружуючих обставин, і силою приноровлення до тих обставин мусили втиснутися в ту мертвлячу форму, котру найшли вже готовою. Ми ж і самі вийшли з тої самої школи і добре знаємо, скільки–то важкої, довголітньої внутрішньої боротьби стоїло нам – вирватися з тої форми і переродитися духом до праці для народу” [1, с.150].

Інтелігенція завжди була принципово важливим чинником у всіх сферах суспільного життя, вона у своїй різноманітній масі має знання духовних цінностей, що є інтелектуальною основою формування свідомості. Однак володіння духовними цінностями має ще інший важливий аспект, який посідає специфічне місце у діяльності інтелігенції, як носія цих цінностей. Адже ці духовні цінності існують у матеріалі мови, в основі якої є всесильне слово. Виникнення мови не є для народу чимось випадковим, а необхідним, насамперед, психологічно, духовно-гносеологічно та соціально. І в цьому розумінні мова кожного народу є сутнісним компонентом його духовно-національної ментальності. Національна свідомість, що також органічно

пов'язана з національним менталітетом народу, може оволодіти його серцем та душею і піднятися до його розумового сприйняття також лише за допомогою рідної мови.

У цьому контексті варто звернути увагу на ґрунтовний погляд Франка, який у рідній мові бачив велику, невивчену таємницю людського існування – морального, психологічного та духовного, що пов'язується з сутністю національного буття народу. Франко вважав, що справді високоосвічена, духовна людина, справжній патріот свого краю і народу не “зможе” зректися своєї мови і прийняти для спілкування іншу, чужу, бо все це може призвести до покалічення людської душі. Тому, зазначав Каменяр, рідна мова є тією силою, що не дає змоги відірватися від своїх коренів, а водночас, дає право і змогу бачити перспективу народу як етнічної і духовної одиниці. “Люди, що могли б зробитися позитивними діями на рідній ниві, – підкреслив він, – люди талановиті і працьовиті, перенявши нещасною манією – міняти свою рідну мову на чужу, раптом робилися мов духово в часті спаралізовані, тратили живе чуття до живих потреб рідного народу і вимогів сучасності...” [3, с.233].

Національне відродження передбачає, передусім, збудження духовних сил народу. Національно-мовна свідомість об'єднує народ не тільки в науково-культурному житті, а й у суспільно-політичному, спрямовує його на діяння. Мова є довговічнішою від будь-якої форми суспільної організації. Впливаючи з непізнаних глибин людської природи, вона стає цементуючим ферментом нації.

Звідси цілком зрозуміла увага І.Франка до цієї проблеми, тому він і розглядав питання мови і нації “з пильною увагою на економічні та духові інтереси народної маси і з ненастанним підкреслюванням кінцевості тісного контакту інтелігенції з простим народом” [4, с.366].

Літературна мова в уявленні Франка повинна бути простою і глибокою, виразною і проникливою, вишуканою й елегантною. Однак, щоб вона звучала як мова великої нації, треба домогтися її статусу як мови всіх стилів художнього мовлення, так і мови науки, техніки, культури.

Франко вірив у внутрішню силу народу, у його духовний потенціал, який потрібно розбудити. Мислитель вважав народ скалою, яка на перший погляд є холодною і пасивною. “Але во внутрі її дрімають іскри великого огню. Треба доброї сталі, смілої і совісної праці, щоби з того каменя викресати іскру. Такою сталлю повинна бути інтелігенція” [5, с.317]. Франко продовжував, що сила інтелігенції “лежить не в пізнанні, а в діланні, а підставою ділання єсть не сама свідомість, але організація. Пора нам пізнати, що наша політична сила лежить тепер ще не у Відні, не в соймі, а по селах і містечках, в тих тисяч наших селах і містечках, в тих міліонах наших селян і міщан, в котрих поки що печатне слово будить почуття народне, а в котрих

відповідна організація може збудити енергію і зродити акцію народну” [5, с.317].

Одне із завдань інтелігенції Франко бачив у тому, щоб максимально протидіяти денаціоналізації народу. Цілком справедливо звучить і докір на адресу певної частини української інтелігенції, яка звикла з давніх-давен називати наш простий народ “пасивною і крайне консервативною масою”. Зважаючи на те, що в Галичині відчувається дуже сильний польський вплив, польський спосіб мислення, Франко наголошував, що потрібно рішучіше боротися з цим: адже в багатьох випадках цей польський вплив є прихованим, і тому ще більш шкідливим для нашого самостійно-народного характеру, позначаючись найсильніше, власне, на провідній верстві народу – інтелігенції. Однак, продовжував Каменяр, не тільки уряди і школи полонізують українців, ми “самі полонізуєм себе ще гірше вдома. Наші сини і брати, а особливо наші доньки і сестри читають і зачитуються польськими пустословними повістями, польськими кvasно-патріотичними і шумно-фразистими поезіями..., польською популярною, т.е. крайне безкритичною і шляхетсько-сторонничою історією. Відти вони набирають того польського духу, котрий єсть правдивим злим демоном не лиш руського, але і польського народу... Відти набирає наша молодіж... тої церемонності і прив’язання до пустих форм і дрібниць, тої відрази до всякого сильного і правдивого слова, коротко кажучи, набираються всього того, що властиве перестарілій і замираючій кастово-шляхетській цивілізації, а що так противне здоровому, прямому і щирому духові нашого народу. Що така духовна асиміляція близька до винародовлення, не треба, здаєсь, доказувати” [5, с.318–319].

Розкриваючи трагедію “внутрішнього роздвоєння” людини-українця в духовному житті, Франко все ж з оптимізмом дивився вперед, вважаючи народ живим організмом, який живе не тільки хлібом насущним, а й духом, і прояви цього здорового життя, незважаючи ні на що, значно поширюються. Мислитель навів приклади того, як зростає зацікавленість популярними українськими часописами, книжками, з’являються початки самостійних народних організацій, які ставлять за мету науковий, політичний і духовний розвиток краю. Постають також у великій кількості читальні по містах і селах, які теж мають величезне значення для духовного розвитку народу: “Єсть се об’яв в наших обставинах так характеристичний і так безмірно важний для нашої будущини, – робить висновок Франко, – що вартості його і переоцінити не можна. Показує він, що не тільки цікавість до науки і до знання збудились в нашім народі, але також і той дух спільності, дружності і асоціації, той дух – працювати згідно соединенними силами, котрий єсть першим признаком і необхідним умовієм сильного життя і розвою кожного народу” [5, с.320]. І.Франко високо оцінив, зокрема, працю чеського народу та його кращих представників на ниві наукових, духовно-культурних та суспільно-політичних звершень, і висловлює думку, що чехи справді можуть

гордитися своєю працею на національному полі. Каменяр закликав, що треба й нам, українцям, “кинутись собі в тім же направленні..., і показати, що ось то: “І ми не послідні” [5, с.321].

Ознаками, які будуть поглиблювати духовний розвиток українського народу, Франко вважав перемогу, насамперед, над самими собою, над власним партійним самолюбством, над власною байдужістю, або, за висловом самого мислителя, “індеферентизмом” до народної справи. “І ця перемога над противними нам силами, – продовжує Франко, – буде не одним великим і рішучим ударом, не якимось катаклізмом національним чи суспільним, а сумою безчисленних дрібних, буденних побід..., зріло обдуманих, і неумовною працею здобутих. Менше крові, а більше поту! – се повинен бути оклик нашої будучої історії” [5, с.321].

Однією з головних передумов духовного розвитку народу є, на думку Каменяра, об’єднання розрізненої української нації в єдину етнічно-духовну спільноту, а оскільки у цьому складному процесі національного єднання суттєве значення має національна свідомість, яка є головним стрижнем у боротьбі проти національного нігілізму, то для її осягнення, кажучи словами Франка, треба “якнайшвидше, якнайосновніше змінити курс нашого корабля, настроїти всі наші думки, плани, програми на інший діапазон, який відкрив би ширші горизонти всеукраїнського єднання” [6, с.404].

Духовний стан нашої нації, зазначав Франко, перебуває у вкрай безсилому і важкому становищі, і тільки Галичина, як маленька частина нації, має певну свободу слова, руху, діяння. Нам, галичанам, продовжує мислитель, іноді здається, що саме ми і є вся українська нація, її передові ряди, її репрезентанти перед цілим світом. Однак, галичани, остерігає Франко, повинні навчитися відчувати себе не піонерами, першопрохідцями, а тільки рядовими у великому ряді, не виставляючи своїх локальних західно-українських справ як всенародних, як передову лінію загального інтересу. Треба звикнути до того, писав Каменяр, що всі великі національні справи будуть вирішуватися не тільки у Львові та Чернівцях, але і в Житомирі, Кам’янці-Подільському, Києві.

Обстоюючи ідею об’єднання українців Галичини і Наддніпрянщини в духовній і національній сфері, Франко у зверненні до молоді Галичини поставив перед нею велике історичне завдання: допомогти Наддніпрянській Україні у важкі переломні моменти, “і потім у початках, у закладах великої праці – здвигнення нашої національної будови в усій її цілості” [6, с.404]. Франко продовжував, що одним із завдань і обов’язків галицької молоді інтелігенції є “віддячитися російській Україні за все те духовне і матеріальне добро, яке вона досі давала нам”, адже, незважаючи на те, що австрійський уряд протягом багатьох років намагався відгородити народ Галичини від єдинокровних братів на сході, все ж імпульси розвитку на народній основі, нехай і незначні, спочатку і небезперервні, як писав Франко,

значною мірою йшли з Наддніпрянщини. Він називав, зокрема, видання “Енеїди” Котляревського, збірки українських народних пісень Цертелєва, Максимовича, Лукашевича, “Граматyku” Павловського, твори Шевченка та ін. І наскільки совісно, розумно, обдумано поставиться молодь до виконання цього обов’язку, продовжував Каменяр, “настільки від того буде залежати в дуже великій мірі наше майбутнє, як нації, здатної зайняти місце в хорі інших культурних націй. В противному разі, – застерігає Франко, – Україна готова знов опинитись у ролі ковадла, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мелодії” [6, с.404].

Глибокий аналітик, дослідник історії, І.Франко спрямовував погляд на те, чого досягли українці-русичі, незважаючи на трагічні життєві умови; роздумував про глибоку духовність “південно-руського “народу, який зміг пронести свою генетичну культуру крізь лихоліття століть: “Коли подумаємо, що в часі того літературного розвою Південна Русь раз у раз була зайнята майже ненастанною боротьбою із степовими ордами, зразу печенігами, а потім половцями, що державна система внаслідок хибної політики князів раз у раз потрясалася внутрішніми династичними війнами, то мусимо справді подивляти запас і якість тої духовної справи, яку південно-руський народ у тім часі зложив у своїм письменстві” [7, с.218]. І тут же Франко додав: “...Сей народ, наділений таким рухливим і енергійним духом, був би, певно, досягнув високий культурний ступінь, коли б історія не була посадила його на найнебезпечнішій місці, на широкому шляху мандрівки народів між Азією і Європою” [7, с.219].

Отже, для Франка зрозуміло, що тільки знання минулого, вникнення у духовну традицію рідного народу, усвідомлення безперервності розвитку національної культури, дає насагу для подальшого відстоювання національних інтересів. Він уважав, що пам’ятки нашого духовного життя “в результаті дають тривкий і широкий підклад для нашого дальшого розвою і мусять швидше чи пізніше в широких, і щораз ширших масах нашого народу відродити те почуття національної суцільності та солідарності, що проривалося в великих хвилях ХVІІ віку та не могло довго встоятися. Чуючи себе нацією суцільною і солідарною в духовних і економічних інтересах, ми знайдемо тоді в собі самих, в нашій солідарності той огонь і запал до праці, котрого нам тепер так часто не стає, знайдемо, і всі цілою суттю відчуємо той спільний ідеал, котрого брак так многих з-поміж нас гонить на поклони чужим богам” [8, с.8].

Єдність, згуртованість людей можлива і бажана лише на засадах тих спільних чинників, які об’єднують націю і виробляють її захисний бар’єр від інших сил. Духовний розвиток народу, політичні змагання виявляться безуспішними, якщо вони не є в інтересах нації. Адже, як писав Франко на зламі століть, “все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування

однієї нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації” [9, с.284]. Тому духовний розвиток народу Франко усвідомлював крізь призму національної ідеї, як енергії любові до власного народу, та повсякчасної готовності до самопожертви в ім’я реалізації національного ідеалу.

Загальноісторичний образ української інтелігенції своєрідний: вона ніколи не була зациклена на політичній ідеї чи доктрині. Вона брала на себе місію пророка, будителя і просвітителя народу. Таким принципово важливим чинником у всіх сферах суспільного життя інтелігенція є і в наш час, у складних умовах національного державотворення в Україні, бо справжня інтелігенція – це творець, носій знання, духовних цінностей, національних та вселюдських ідеалів.

На сучасному етапі чи не головним питанням становлення реальної незалежності України є якість виховання, якість культури, якість інтелігенції, бо тільки високий культурний рівень може забезпечити духовне відродження нації. Без такого рівня ми не зможемо запровадити в життєвий обіг навіть тих досягнень культури, літератури і мистецтва, які вже маємо.

Однією з особливостей української ситуації, яка здавна ставила над усе національний обов’язок нашої інтелігенції, є те, що Україна завжди мала тих, хто приносили на її вівтар усе найкраще. Офірність української інтелігенції стала наче неодмінною умовою її духовного самозбереження. Національний обов’язок став для неї цементуючим і стояв навіть попереду творчого обов’язку. Вона була голосом мільйонів “рабів незрячих, гречкосіїв”. І це була велика і важка місія – бути голосом. Часто голосом, що волає в пустелі.

Отже, перед українською інтелігенцією стоїть великої історичної ваги завдання: збудження, розвитку та утвердження національної свідомості, і на цій основі будівництво української держави. Як і в минулі часи, так і у наше сьогодення перед українською інтелігенцією, наголошує Франко, відкривається “величезна дієва задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу – українську націю, суспільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки вона б не йшла, а при тім податний на присвоєння собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшім темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жадна нація і жадна, хоч і як сильна держава, не може остоятися” [6, с.404].

1. *Франко І.* Чи вертатись нам назад до народу? // Збір. творів: У 50 т. – К., 1986. –Т.45. – С.140–150.
2. *Франко І.* Українська література за 1898 р. // Збір. творів: У 50 т. – К., 1981. –Т.32. – С.7–13.
3. *Франко І.* Двоязычність і дволичність //Літ.-наук. вісник/ За ред. М.Грушевського, В.Гнатюка, І.Франка. Львів, НТШ, 1905. – Т.30. Кн.6. – С.231–244
4. *Франко І.* Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали // Збір. творів: У 50 т. – К., 1982. – Т.33. – С.304–370.
5. *Франко І.* Наше теперішнє положення // Збір. творів: У 50 т. – К., 1985. – Т.46. Кн.1. –С.306–322.
6. *Франко І.* Одвертий лист до галицької української молодезі // Збір. творів: У 50 т. – К., 1986. –Т.45. – С.401–409.
7. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Збір. творів: У 50 т. – К., 1984. –Т.41. – С.194–470.
8. *Франко І.* Передмова /до видання “Апокрифи і легенди з українських рукописів. Том1. Апокрифи старозавітні, Львів, 1896// Збір. творів: У 50 т. – К., 1983. –Т.38. – С.7–79.
9. *Франко І.* Поза межами можливого // Збір. творів: У 50 т. – К., 1986. – Т.45. – С.276–285.

І.FRANKO ABOUT ROLE AND IMPORTANCE OF INTELLIGENTSIA IN THE SPIRITUAL DEVELOPMENT OF UKRAINIAN PEOPLE

Andrij Naconechnyi

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-41-50*

Principle views of I.Franko on the role and importance of intelligentsia in the spiritual development of Ukrainian people are revealed in the article. Franko accents on the main tasks which face the elite : educational and cultural work, deepening of national and language consciousness, resistance to the denationalization of the Ukrainian people and the union of the divided Ukrainian nation in one political, national, cultural and spiritual body. These questions, brought up by I. Franko in his works, are integral part of his philosophy of Ukrainian national idea from the second part of the XIXth – beg. of the XXth century.

Key words: I.Franko; intelligentsia; spiritual life

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2000

Прийнята до друку 08.06.2000